

23. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
24. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 670 с.
25. Словник іншомовних слів / Уклад.: Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
26. Словник східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєскова, І. Ніколаєнко, Т. Тернавська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
27. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I. – 1970. – 799 с.; Т. II. – 1971. – 550 с.; Т. IV. – 1973. – 840 с.; Т. X. – 1979. – 658 с.
28. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.
29. Червяк П.І. Медична енциклопедія. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. – 1024 с.

The lexico-semantic analysis of the names denoting heart, blood, vessel diseases, fixed in the Korovohrad dialects was held in the article under consideration. The sememes were singled in the mentioned thematic group and the quantitative analysis of the representatives was made. The areal of the spreading of lexical and analytic notions was distinguished. The community and the difference of the semantic meaning of the actual material in the local dialects and literary language were analyzed.

Key-words: sememe, representative, dominant, nomination, doublet.

О.І. Данилюк

СПІВВІДНОШЕННЯ СТАТУСУ І СТАНУ ГРАМАТИЧНИХ НОРМ У МОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті проаналізовано співвідношення статусу і стану граматичних норм української літературної мови у мовній діяльності студентів педагогічних навчальних закладів. Методом анкетування виявлено “слабкі” норми на морфологічному і синтаксичному рівнях мовної ієрархії.

Ключові слова: морфологічні норми, синтаксичні норми, рівень реалізації граматичної норми.

Сучасна українська мова – це мова, що обслуговує державну діяльність, культуру, пресу, освіту, науку. Функціонування у цих сферах і забезпечує соціальний престиж мови. Найголовнішою ознакою літературної мови є її унормованість. Норма літературної мови – реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови у процесі спілкування [12, 43]. Залежно від того, з яким структурним рівнем мови співвідноситься норма, розрізняють кілька типів мовних норм. За цією класифікацією виокремлюють і граматичні норми.

Дослідженню мовних норм присвячено праці багатьох українських і російських мовознавців (таких, як В.Виноградов, Ф.Філін, В.Іцкович, Б.Головін, С.Ожегов, І.Білодід, А.Коваль, М.Пилинський, В.Русанівський, С.Єрмоленко, Л.Струганець та ін.). Незважаючи на аналіз окремих ознак літературного еталону, проблема реалізації граматичних норм у мовній практиці суспільства залишається невивченою. Тому мета нашої розвідки – дослідити співвідношення статусу і стану граматичних норм у мовній діяльності майбутніх учителів. Результати соціолінгвістичного дослідження, проведені у студентському середовищі, матимуть прикладне значення для формування загальнонаціонального мовного стандарту.

Сукупність правил, систем, закономірностей зв'язків між словами становить граматичну будову мови. Прийнято поділяти граматичні норми на морфологічні та синтаксичні. Морфологічні норми уніфікують вибір варіантів морфологічної форми слова (іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів). Синтаксичні норми регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень. Сучасні граматичні норми узаконені в кодифікаційних працях. Словники, нормативні граматики української мови репрезентують правильність вживання слова чи його форм [3; 7; 8; 9; 13]. Кодифікація відображає офіційний статус літературної норми у певний історичний період.

Стан конкретної норми відбиває мовна діяльність соціуму. Матеріалом для дослідження реалізації граматичних норм літературної мови послужила мовна практика студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Анкетування проводилось у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В.Гнатюка та Дрогобицькому державному педагогічному університеті ім. І.Франка. Питальниками було охоплено 140 респондентів: 40 першокурсників та 20 студентів V

курсу філологічного факультету, 40 студентів I курсу хіміко-біологічного факультету та 40 першокурсників інженерно-педагогічного факультету.

Далі проаналізуємо результати проведеного нами дослідження. Опис реалізації морфологічних норм розпочнемо з іменника.

Серед категорій відмінка, роду і числа іменника провідна роль належить категорії відмінка. Відмінок охоплює усю систему номінацій, тому кожна його словоформа є носієм якогось значення, а отже, наділена відповідною функцією. Однією з особливостей, яка притаманна лише українській мові і вирізняє її з-поміж інших мов, є наявність своєрідного засобу звертання, що виражається кличним відмінком іменника [9, 67], [2, 22], [1, 99-100], [7, 245], [8, 135], [5, 129].

Мовознавець О.Пономарів у праці “Культура слова: Мовностилістичні поради” зазначає, що кличний відмінок у літературній мові, як правило, має одну форму для певного іменника. Варіанти є або застарілими, або ще не цілком засвоєними мовою неологізмами, або ж діалектними утвореннями. Щодо згаданих слів можна сказати таке: форми *княже*, *Олеже* являють собою архаїзми і доречні в творах із життя минулих епох. У сучасній літературній мові нормативними є форми *князю*, *Олегу* [11, 168].

В анкеті ми запропонували респондентам вибрати правильно утворену форму кличного відмінка іменників. Загалом студенти впорались із завданням. 94 із 140 опитаних знають, як звертатися до дівчини на ім'я *Наталя* (67% правильних відповідей). Формою *Віталію* кличуть хлопця, який носить це ім'я, 96 осіб, що у процентному відношенні становить 68%. 122 опитаних (це 87%) вибрали правильну форму *Іване Степановичу* з-поміж інших ненормативних (*Іван Степанович*, *Іване Степанович*). Звертання *добродійко Чорна* вживає у правильній формі 83% респондентів, *пане голово* – 82%.

Чимало помилок допускають студенти, коли вживають іменники у формі родового відмінка множини. Щоб диференціювати варіант закінчення, Б.Антоненко-Давидович у праці “Як ми говоримо” акцентує увагу на тому, що у родовому відмінку множини закінчення **-ів** властиве іменникам чоловічого роду: *ліс* – *лісів*, *робітник* – *робітників* тощо. Така плутанина із закінченням родового множини відбувається під впливом деяких говірок, але літературна мова додержується сталих граматичних закінчень [2, 24 - 25].

Г.Волкотруб у посібнику “Практична стилістика української мови” наводить перелік найбільш уживаних слів і пропонує запам'ятати іменникові форми родового відмінка множини, при утворенні яких трапляються помилки [5, 121-122].

Встановлено, що “слабкою” морфологічною нормою є форма родового відмінка множини слів *кеди* (*кед* – 28% правильних відповідей), *вольти* (*вольтів* – 31%), *мандарини* (*мандаринів* – 46%), *кілограми* (*кілограмів* – 59%), а “сильною” – *туфлі* (*туфель* – 74%), *бутси* (*бутсів* – 78%), *гривні* (*гривень* – 82%).

Як відомо, для іменників української мови, крім відмінка, числа, властивий рід. Визначення роду відмінюваних іменників зазвичай не становить труднощів, оскільки вказівка на рід міститься у зовнішній формі слів. Наприклад, *будинок*, *земля*, *дерево*. Помилки можливі в тих випадках, коли рід не підказується закінченням.

Частина помилок у визначенні роду виникає під впливом російської мови. Рід співвідносних іменників у російській та українській мовах здебільшого збігається, що пояснюється спорідненістю мов. Деякі іменники мають однакову морфологічну структуру в обох мовах, але різняться за родовою характеристикою.

Аналізує особливості категорії роду іменника й О.Сербенська в “Антисуржику”: “Ті самі поняття у різних мовах можуть мати для свого позначення слова, що належать до різних родів: білоруське *цень* – чоловічого роду, а український відповідник *тінь* – жіночого. Українські слова *біль*, *Сибір*, *дріб*, *степ*, *накип*, *насип* – чоловічого роду другої відміни, а російські відповідники *боль*, *Сибирь*, *дробь*, *степь*, *накипь*, *насипь* – жіночого роду третьої відміни. Українською мовою правильно *болем сповнилось серце матері* (не *біллю сповнилося серце матері*), російською – *болью* [1, 93]. Д.Гринчишин теж вважає порушенням морфологічної норми неправильне визначення граматичного роду іменників: *гостра біль*, *учена ступінь*, *біла тюль* замість *гострий біль*, *учений ступінь*, *білий тюль* [6, 11-12]. Його міркування поділяє й Б.Антоненко-Давидович [2, 25-26]. Підтримують висловлені думки щодо нормативності визначення роду іменників М.Жовтобрюх і Б.Кулик. Вони стверджують про те, що більшість іменників української мови мають той самий рід, що і споріднені іменники російської мови. Це явище мовознавці теж пояснюють історичною спільністю розвитку обох мов. Але й вказують на ряд іменників, в яких рід не збігається [7, 227-228], [8, 124]. Г.Волкотруб у “Практичній стилістиці” зазначає, що труднощі стосуються і невідмінюваних

іменників, які можуть належати і до чоловічого, і до жіночого, і до середнього роду [5, 100-101]. В українській мові слова *ступінь*, *барбекю*, *сулугуні*, *папараці* – чоловічого роду, *салямi*, *кольрабі*, *боржомі* – жіночого, *рагу* – середнього, а *сонько*, *бідолаха* – спільного. Наведені іменники були запропоновані нами у лінгвістичних питальниках.

Результати анкетування засвідчили, що в опитаних студентів є труднощі із визначенням роду іменників. Найбільше правильних відповідей отримано на запитання про рід таких слів: *ступінь* – 91%, *сулугуні* – 61%, *папараці* – 53%, *салямi* – 75%, *кольрабі* – 54%, *боржомі* – 61%, *рагу* – 84%, *бідолаха* – 49%. Хоча слова *барбекю* (26%) та *сонько* (43%) є часто вживаними у мові респондентів, проте майбутні вчителі не могли визначити рід запропонованих слів.

У процесі дослідження виявлено, що малозасвоєними є форми відмінювання числівників. Труднощі виникають через незнання парадигми відмінювання, у тому числі незнання варіантів відмінкових форм. Так, у числівниках *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят* у непрямих відмінках, на відміну від російської мови, основа не змінюється: родовий відмінок – *п'ятдесяти*, *шістдесяти*, *сімдесяти*, *вісімдесяти* [13, 245], [11, 11].

Після підрахунку кількості правильних відповідей у завданні з числівниками з'ясували, що 115 студентів (це 82%) вміють поставити у родовому відмінку числівник *п'ятдесят* *п'ять*, 121 респондент (88%) – числівник *сорок два*, 72 студенти (51%) – числівник *триста шістдесят вісім*. Інформантами допущено такі помилки: *п'ятидесяти п'яти*, *чотири десяти двох*, *триста шестидесяти восьми*.

Типовим порушенням норми є неправильне вживання дієприкметників. При перекладі з російської мови активні дієприкметники теперішнього часу відтворюються підрядними означальними реченнями; дієприкметники, що перейшли у прикметники та іменники, замінюються відповідними частинами мови, як-от: *ведущий* – *який (що) веде*, *провідний*; *вступающий* – *який (що) вступає*, *вступник*; *заведующий* – *який (що) завідує*, *завідувач* та ін. [5, 192]. А.Бортняк зауважив невластиве для нашої мови використання у різних адміністративних виступах і документах таких слів: *виступающий*, *працюющий*, *існуючий*, *прочитавший*, *слідуючий*, *надихающий* та ін [4, 9-10].

О.Пономарів у праці “Культура слова: Мовностилістичні поради” акцентує на тому, що лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є майже повна відсутність у ній активних та пасивних дієприкметників теперішнього часу. Він зазначає, що деякі мовці вважають цю рису за прогалину в лексичному розвитку мови і намагаються заповнити її в міру своїх сил та здібностей. Будь-який російський, польський або чеський дієприкметник теперішнього часу (а в цих умовах така граматична категорія поширена, особливо в книжних стилях) прагнуть замінити теоретично можливими українськими: *працюющий*, *слідуючий*, *управляемый*, *пізнаваемый* і т.п. [11, 157 – 159].

Для всіх цих та аналогічних виразів, що переважно стали канцеляризмами, в українській мові, багатій на синоніми та гнучкі звороти, легко можна знайти милозвучні й точні замітники. У такому випадку користуються підрядними означальними реченнями: *той, що працює*, чи *той, який працює*; *той, що (який) керує*; *той, котрий проживає* [4, 9-10].

Інформація з питальників репрезентує результати виконання завдання “Виберіть нормативний варіант”:

1. *Виконуючий обов'язки працівник* – *працівник, який виконує обов'язки* (91%).
2. *Слідуючий поїзд* – *наступний поїзд* (96%).
3. *Скажу вам таке* – *скажу вам слідуюче* (63%).

Одним із найпоширеніших порушень у мовній практиці респондентів виявлено помилкове вживання конструкцій прийменника з іменником. Особливо це стосується виразів з прийменником *по*: *Називати на прізвище* – *називати по прізвищу* (21%).

Труднощі виникають і при використанні конструкцій з іншими прийменниками: *Зараз без п'яти сьома* – *зараз за п'ять сьома* (52%).

Важливим чинником високої культури мови є дотримання синтаксичних норм. Синтаксичні норми врегульовують побудову синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень. Доволі часто ці норми порушуються як в усній, так і в писемній мові. Якщо нормативність утворення тієї чи іншої морфологічної форми можна перевірити за допомогою словника, то, будуючи словосполучення чи речення, ми змушені здебільшого покладатися на особистий мовленнєвий досвід та практику використання таких синтаксичних конструкцій у текстах.

У писемних текстах і в усній мові трапляються синтаксичні конструкції, які не викликають заперечень з погляду їх нормативності, але є неприйнятними для літературного вживання. Це буває

внаслідок того, що такі конструкції не відповідають вимогам точності і логічності мови. Неправильний порядок слів може інколи привести до двозначного тлумачення змісту речення.

Щоб перевірити, чи допускають цей огріх студенти у своїй мовній практиці, введено таке завдання в анкету. У реченнях навмисне зроблені помилки, які респонденти повинні виправити. Здавалося б, питання не є складним, але результати засвідчили протилежне. Правильно відредагували речення *Виконавши домашнє завдання, зошити і книги складаються у портфель* 107 осіб, а це 76% опитаних. Огріхи у реченні *На вечорі діти виконували пісні, які приїхали з Польщі* – побачили 105 осіб (75%).

Встановлено, що існує дистанція між статусом і станом конкретної літературної норми. Рівень оволодіння граматичними нормами студентами різних університетів демонструє таблиця 1.

Таблиця 1

Рівень реалізації граматичних норм у мові студентів педагогічних навчальних закладів (у %) Результати опитування студентів Тернопільського та Дрогобицького педагогічних

№ з/п	Назва навчально-го закладу	Факультети			
		Індустріально-педагогічний факультет, I курс	Хіміко-біологічний факультет, I курс	Філологічний факультет, I курс	Філологічний факультет, V курс
1.	Тернопільський національний педагогічний університет ім. В.Гнатюка	15% – 95%	10% – 100%	5% – 100%	20% – 100%
2.	Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка	10% – 100%	10% – 95%	5% – 100%	20% – 100%

університетів засвідчують, що показник реалізації граматичних норм неоднаковий у представників різних факультетів: найнижчий на філологічному факультеті I курсу; найвищий, і це закономірно, – на філологічному факультеті V курсу.

На нашу думка, правильна мова неможлива без глибокого усвідомлення мовцем граматичних норм, без знання граматичних ознак слів, що визначають національну специфіку мови. Видається перспективним подальший аналіз “слабких” норм на всіх рівнях мовної ієрархії у різних сферах спілкування соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О.Сербенської: Посібник. – Львів: Світ, 1994. – 152 с.
2. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо / Уклад. Я.Д. Тимошенко. – К.: Либідь, 1991. – 256 с.
3. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
4. Бортняк А. Ну що б, здавалося, слова: Бесіди про культуру української мови. – К.: Укр. письм., 1994. – 73 с.
5. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Навчальний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 256 с.
6. Гринчишин Д. Словник-довідник з культури української мови. – Львів: Фенікс, 1996. – 368 с.
7. Жовтобрюх М.А. і Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч.1. Підручник. – Вид.3-є. – К.: Рад. школа, 1965. – 424 с.
8. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наук. думка, 1984. – 250 с.
9. Зубков М.Г. Сучасний український правопис: Комплексний довідник. – Харків: Торсінг, 2000. – 208 с.
10. Пентлюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробн. підр. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
11. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навчальний. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 240 с.
12. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
13. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.

In the article the status and state of the grammatical norms the Ukrainian literary language in the speech activity of students of pedagogical educational establishments is analyzed. On the material questionnaires "weak" norms on the morphological and syntactical levels language hierarchy is showed.

Key words: the morphological norms, the syntactical norms, the level realization of the grammatical norm.

Л.М. Костенко

ПОЛІСЕМІЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ САДІВНИЦТВА

Наукові поняття часто виникають на основі загальнономовних значень, а система загальних значень збагачується науковими поняттями. Між термінами і нетермінами відбувається постійний взаємообмін: загальнономовна лексика термінологізується, а терміни, навпаки, можуть переходити до загальнономовної лексики.

Ключові слова: полісемія, моносемія, спеціалізованість, мовна нейтральність, метафоризація.

Справжні терміни повинні бути відмежовані від полісемії, від експресивності, а отже і від звичайних нетермінологічних слів, більшість з яких є багатозначними та експресивними [6, 116].

Так вважав О.О. Реформатський, це ж підкреслював Г.О. Винокур у відомій статті: "Термін – це слово з чітко визначеним значенням... Термін прагне до однозначності (моносемії)" [3, 30].

Але тут же вчений визнає, що такі ідеальні терміни важко ізолювати від мовної стихії. І однозначність, і спеціалізованість, і емоційна нейтральність термінів значною мірою відносні. Таким однозначним і нейтральним термін може бути лише в теорії; в живому ж функціонуванні термін то виявляє старі (етимологічні), то розвиває нові (емоційні) відтінки.

Терміносистемі садівництва властива нерегламентованість відповідності мовного знака і позначуваного, плану виразу і плану змісту. Така нерегламентованість є підставою для передачі безмежної кількості ситуацій за допомогою кінцевої кількості знаків. Ґрунт для одно- і багатозначних відповідників створює складний характер загальнономовної семантики, викликаний перехресними відношеннями між семантичними групами [9, 55]. Отже, підставою для розвитку полісемії є рухомість структури мовного знака, внаслідок чого він набуває нового змісту на основі схожості (метафора), часової і просторової суміжності (метонімія, синекдоха) з іншими поняттями.

У досліджуваній нами термінології не можна зберегти однозначність, бо садівництво як наукова галузь розвивається, з'являються нові поняття, які потребують словесного вираження, тобто вони відбиваються в мові, в тому числі і в полісемії слова. Виникнення полісемічності термінів зумовлене лінгвальними і позалінгвальними чинниками. Багатозначність термінів з'являється тому, що в системі біологічних понять створюються групи, тісно зв'язані між собою причиново-наслідковими та іншими відношеннями. Відображення цих причиново-наслідкових зв'язків потребує й відповідної постійної перебудови лексичного значення термінів, звідси і термінологічна полісемія, за якою завжди приховується зусилля людської думки в пошуках нових і нових засобів пізнання [1, 40].

Полісемія в термінології має свої особливості. Зокрема, для біологічної термінології малохарактерний внутрішньосистемний розвиток значень шляхом метафоричного переносу, тобто на основі схожості за формою, кольором та ін. Самі ж терміни, як окремі мовні знаки, можуть утворюватися на основі метафоричного перенесення значення загальнономовного слова, яке може членуватися на велику кількість складових частин [4, 66].

Наприклад:

Пазуха. 1. Простір між грудьми і одежею, яка до них прилягає. 2. Груді. 3. Проріха спереду в сорочці для зручності одягання через голову. 4. анат. Порожнина в деяких органах тіла. 5. бот. Заглибина між гілкою і стовбуром дерева, або між основою листа та стеблом (НТСУМ, т.3: 180).

Вічко. 1. Зменш. пестл. до око. 2. Невеличке віконце у чому-небудь для спостереження. 3. Кільце плетива у клітці, у в'язанні. 4. Отвір для бджіл у вулику. //Взагалі невеличкий отвір у чому-небудь. 5. Значок на картах, доміно тощо, який визначає їх вартість у грі. 6. Брунька, яку зрізують для щеплення (НТСУМ, т.1: 486).

Та є й інші погляди на визначення полісемії у термінології. Вважається, що полісемія – це факт одного поля, хоча всередині свого поля термін і прагне до однозначності. Терміни однакового